

Яніна КАМБАЛОВА

**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ
ПРО ІСТОРИЧНУ ОСОБИСТІТЬ В УЧНІВ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ
«КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО»).**

Яніна КАМБАЛОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Київ)

Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми «Кирило-Мефодіївське товариство»)

Історія становлення кожної держави відбувалася протягом багатьох століть. Представникам не одного покоління судилося ціною власного життя здобувати право своїх нащадків на благоденство. Ключову роль у цих процесах відіграли видатні історичні особистості — люди, що володіли яскраво вираженою індивідуальністю, мали власну систему поглядів, ідей, вірувань, зробили вагомий особистий внесок, що призвів до значних зрушень у житті суспільства, внаслідок чого їх діяльність стала предметом спеціального вивчення історичної нау-

ки [7, с. 2]. Жодне історичне дослідження не може вважатися повноцінним без аналізу життєдіяльності історичних постатей доби та її об'єктивної оцінки. В процесі роздумів над історичними подіями певної доби завжди логічно виникає питання про вплив на них історичних діячів даного періоду. Як виплинула конкретна історична особистість на вибір тієї чи іншої альтернативи розвитку? Чи змінив хід історії результат її діяльності і яким чином? Чим конкретно були зумовлені ці зміни?

Надзвичайно актуальним питання вивчення ролі

особи в історії є не лише для науки, а й для шкільної історичної освіти. Сьогодні перед вчителем історії з особливою гостротою стоїть завдання гуманізації історії, в першу чергу її «олюднення», розкриття ідеї самоцінності людини в історичному процесі. Навчальний історичний матеріал, який містить відомості про історичні поста-

ті, є важливою складовою змісту шкільної історичної освіти. Без усвідомлення школярами ролі особи в історії держави та її належності до певної соціальної, національної чи іншої групи повноцінне вивчення історії неможливе, адже історія засвоюється учнями більш ефективно крізь призму особистості конкретної людини. Вивчення історичних постатей не тільки сприяє цілісному пізнанню історії, а й впливає на формування особистості учня. Зображення життя та діяльності історичної постаті, її впливу на окремі події або на історичний процес у цілому сприймається та запам'ятовується школярами з більшою готовністю, ніж оперування історичним процесом, позбавленим яскравих особистостей. Засвоєння учнями інформації про життя й діяльність історичного діяча в усій їх суперечливості та складності в контексті суспільних процесів формує в учнів критичне мислення та інтерес до історії як предмета.

Теоретико-методичні аспекти розв'язання цієї проблеми розглянуто в працях з історії методичної науки, шкільної історичної освіти. Їх автори — провідні методисти радянського часу: О. Вагін, П. Гора, І. Лернер, К. Агібалова, Г. Донської, Ф. Коровкін, М. Лисенкота сучасні українські дослідники: В. Даниленко, Л. Мельник, І. Наулко, О. Пометун, К. Баханов, В. Комаров, Т. Ладиченко, О. Удод, А. Пінчук, О. Рубльов, Т. Самоплавська, В. Сотніченко, Н. Венцева, С. Терно та ін. ознайомлюють з особливостями методики висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії на різних етапах розвитку методичної думки.

Як вважає український дослідник А. Пінчук, на сучасному етапі проблема висвітлення історичних постатей набула в методиці навчання історії статусу окремого методичного феномена. На його думку, не до кінця розв'язаними залишаються питання, пов'язані з висвітленням історичних постатей у шкільних курсах історії, обсягу і змісту відповідних сюжетів, методів і прийомів навчання учнів, розробкою засобів

Кирило–Мефодіївське братство

М. Костомаров

М. Гулак

В. Білозерський

навчання школярів цих сюжетів [7].

Однією з ключових проблем сучасної методики навчання історії є визначення методичних умов та прийомів ознайомлення учнів з видатними історичними особами, визначення їх ролі в історичних процесах, оцінки впливу на долю держави. Мова йде не лише про визначення кіль-

кісного складу видатних історичних персоналій, а й про переосмислення методологічних підходів до аналізу їх життєдіяльності, активне використання антропологічного підходу у навчанні історії.

Вчитель, формуючи в учнів знання про історичну особу, має використовувати різноманітні методичні прийоми: «словесний портрет», сюжетну розповідь, характеристику історичної постаті, групову характеристику кількох осіб, прийом контрасту — протиставлення кількох історичних особистостей; роботу з історичним портретом; розгорнуту оцінку видатної історичної постаті й обґрунтування цієї оцінки; доведення, умовисновки [7].

З метою розвитку предметних історичних компетентностей учнів та підвищення ефективності процесу навчання історії сучасними методистами розроблено методичні рекомендації щодо вивчення історичних особистостей на уроці. Серед них:

- широке застосування історичних джерел;
- використання пам'яток складання історичних та політичних портретів;
- постановка проблемних та дискусійних питань, які дадуть висловити різні погляди в оцінці історичної постаті;
- використання уривків з творів художньої літератури;
- ознайомлення учнів з уривками біографій, автобіографій, щоденників, листів;
- самостійна підготовка учнями доповідей чи повідомлень про видатних історичних осіб;
- проведення дидактичних та інтелектуальних ігор;
- використання прийому драматизації;
- використання інтерактивних технологій навчання.
- використання відео- та мультимедійних матеріалів;
- застосування проблемного методу навчання;
- проведення аналізу історичних портретів тощо.

Зокрема, як зазначає видатний український вчений-методист К. Баханов, «кожну історичну особу слід вивчати через сукупність джерел, які при конструктивній оцінці дають змогу цілісно збагнути причину доленості її дій у загальноісторичному процесі» [1, с. 25].

До таких джерел дослідник відносить:

- 1) письмові: літературні та документальні джерела у вигляді творів, спогадів, мемуарів, біографій, виступів, маніфестів тощо;
- 2) матеріальні: предмети побуту, прикраси, архітектурні споруди тощо;
- 3) зображальні: історичні картини, портрети, ілюстрації тощо;
- 4) фотоматеріали.

При вивченні теми про Кирило-Мефодіївське братство вчитель може використати уривки з таких документів [5]:

- Статут Кирило-Мефодіївського товариства (кінець 1845 р. — 1846 р.).
- Відозва «Брати-українці», написана М. Костомаровим (кінець 1845 р. — 1846 р.).
- Список «Книги буття українського народу» М. Костомарова, що був вилучений у М. Гулака під час обшуку в Олексіївському равеліні (кінець 1845 р. — 1846 р.).
- Прокламація «К верным сынам Украины» (3 квітня 1847 р.).
- Доповідь О. Ф. Орлова цесаревичу Олександрю про хід розслідування справи про таємне товариство (22 березня 1847 р.).
- Відношення київського військового подільського і волинського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова до начальника III відділення імператорської канцелярії Ф. Орлова, якому повідомляється про існування таємного слов'янського товариства в м. Києві (1847 р.).

Цікавим методичним прийомом є використання уривків з творів історичної белетристики. Відтворюючи минуле в художніх образах, письменник старанно вивчає та аналізує історичні джерела, історіографічні праці. Звернення до художньої літератури, емоційно насичуючи урок, дає вчителю змогу уникнути абстрактності, схематичності. Уявлення школярів про історичну особистість під впливом художніх образів стають повнішими, хід історичного процесу постає перед їх внутрішнім зором у яскравому зображенні зіткнень між живими конкретними людьми з їх вчинками, почуттями й інтересами. Учні мають намагатися встановити, наскільки точно і правдоподібно описано автором факти з життя чи зовнішній вигляд історичної особистості.

Вчений-методист Г. Цвікальська розробила систему методів використання художньої літератури на уроці історії: 1) метод літературно-художнього ілюстрування; 2) метод аналізу уривків з твору;

3) метод побудови розповіді вчителя на основі щойно зачитаного чи переказаного своїми словами уривку; 4) метод посилання на твір; 5) метод використання матеріалу певного художнього твору (його образів, картин) в самій розповіді вчителя як будівельного матеріалу цієї розповіді; 6) комбінований метод, за яким робота над художньою літературою проводиться в поєднанні з іншими прийомами роботи в класі — роботою над цитатами, роботою над історичним документом, історичною картиною, схемою, ілюстраціями підручника [9].

Під час вивчення теми про Кирило-Мефодіївське товариство вчитель може використати твори Т. Шевченка «Кавказ», «Сон», «Великий льох», «І мертвим, і живим...», «Заповіт», «Єретик», які відображали засади братства, вірш польського поета Г. Яблонського «Мученикам вольності з року 1847», який було надруковано у газеті «Дневник руський» (газета, що виходила у Львові в серпні-жовтні 1848 р. під редакцією учасника гуртка «Руська трійця» І. М. Вагилевича).

Сучасна методика навчання історії пропонує різні варіанти організації роботи учнів з вивчення історичної особистості: алгоритмічний, біографічно-оцінний, порівняльний, художньо-публіцистичний, схематичний, ігровий, накопичувальний, дослідницький [10].

Обираючи алгоритмічний варіант, вчитель пропонує учням певний алгоритм вивчення матеріалу про історичну особистість:

1. Запам'ятовування прізвища та імені.
2. Ознайомлення з основними етапами та змістом діяльності особистості.
3. Засвоєння основних ідей, поглядів, переконань, ідеалів історичного діяча.
4. З'ясування питання про те, інтереси якої соціальної групи захищала ця особа.
5. Вивчення оцінок особистості її сучасниками та сучасними дослідниками.

Використовуючи алгоритмічний варіант доцільно ознайомити учнів з планом складання історичного або політичного портрета історичної особистості.

План складання історичного портрета:

1. Опишіть історичні обставини, в яких діяла ця людина.
2. Згадайте, коли і де, в якій країні, в якій сім'ї вона народилася?
3. Опишіть її зовнішність, риси характеру. Які з них вам подобаються, які ні? Чому?
4. Встановіть, які завдання ставив цей діяч перед собою і своїми прихильниками.
5. Назвіть найбільш відомі його справи.
6. Подумайте, інтересам якого класу, яким верствам населення цей діяч служив?
7. Оцініть його діяльність: як полководця; як дипломата; як державного діяча. Чи немає в них протиріч?

8. Зробіть висновок, використовуючи висловлювання відомих істориків [11].

План складання політичного портрета:

1. Ідеологічні симпатії історичної особистості.
2. Власні оригінальні політичні погляди.
3. Шлях становлення політичного діяча.
4. Результати політичної діяльності з точки зору сучасників та істориків [12].

Під час вивчення теми про Кирило-Мефодіївське товариство учням слід запропонувати скласти *історичні портрети* членів товариства — Т. Шевченка, В. Білозерського, М. Гулака, М. Костомарова, П. Куліша, О. Маркевича та інших. Цю роботу можна організувати на уроці (як роботу в парах або малих групах) або задати як індивідуальні домашні завдання.

Біографічно-оцінний варіант передбачає вивчення особистості, що здійснюється через розв'язання біографічних задач. Вчитель сприяє поступовому накопиченню учнями інформації про видатну особу. Коли учні мають достатній обсяг інформації, вчитель зачитує біографічну довідку про особистість, не називаючи її ім'я. До цього ж варіанта відноситься і методика вивчення оцінної інформації. Вчитель поступово, від уроку до уроку, нагадує про особистість, наводячи нові й нові оцінні характеристики, доки учні не впізнають історичну особу. Використовуючи оцінний варіант, слід давати учням завдання на виконання оцінних дій різної складності щодо видатної історичної особистості не лише за результатами її діяльності та значущістю цієї діяльності для соціальної групи, народу, країни, а й за її впливом на подальший хід подій, на інших людей, на нові покоління.

Порівняльний варіант. В процесі вивчення певної теми вчитель пропонує заповнити *порівняльну таблицю*, яка допомагає аналізувати та систематизувати інформацію. Заповнення таблиці обов'язково виявить неможливість чітко визначити певні якості у деяких осіб, що за вміло скерованої самоосвітньої діяльності учнів сприятиме опрацюванню додаткових джерел знань.

Вивчення історичної особистості за використанням *художньо-публіцистичного варіанта* здійснюється в процесі вивчення матеріалу підручника, хрестоматії, наукової та додаткової літератури, закінчується написанням рефератів, повідомлень, нарисів, есе, творів і мініатюр. Цей метод не лише сприяє поглибленому вивченню особистості, а й допомагає розвивати творчі здібності дітей.

Використовуючи *схематичний варіант*, вчитель пропонує учням вивчення життя та діяльності історичних осіб через складання та використання схем-портретів. Методику їх створення висвітлено у статті українського методиста В. Тоболіна [8]. *Схема-портрет* — це різновид опорних сигналів або логічних

опорних схем. Він може бути єдиною, цілісною, а може складатися з окремих блоків: блок — етап життя, блок — діяльність (наукова, політична, педагогічна), блок — сфери життя (суспільне, особисте), блок — характеру, якостей тощо. В такій схемі бажано показати зв'язки між окремими блоками. Як правило, схема має містити в собі певну проблему, неоднозначність оцінки діяльності особистості.

Отже, засвоєння інформації про життя й діяльність історичного діяча в усій їх суперечливості та складності в контексті суспільних процесів формуватиме в учнів критичне мислення та інтерес до історії як предмета. Таким чином, вдумливе вивчення особистості видатного діяча сприятиме як більш глибокому пізнанню історії, так і посиленню позитивного педагогічного впливу на формування особистості учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник / К. О. Баханов. — Запоріжжя: Просвіта, 2002. — 108 с.
2. Венцева Н. О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України в 7 класі / Н. О. Венцева. — Х.: Вид. група "Основа", 2010. — 127 [1] с. [Б-ка журн. "Історія та правознавство". Вип. 2 (74)].
3. Венцева Н. О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України в 8 класі / Н. О. Венцева. — Х.: Вид. група "Основа", 2010. — 122 [2] с. [Б-ка журн. "Історія та правознавство". Вип. 9 (81)].
4. Ерохина М. С. Историческая личность: современные методики изучения // Преподавание истории в школе. — 1996. — № 6. — С. 50-52.
5. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. / АН УРСР. Археологічна комісія та ін.: упоряд. М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. думка. 1990.
6. Пінчук А. С. Методика формування в учнів знань про історичну особу // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. — Ч. 1. — 2006. — № 19 (114). — С. 67 — 72.
7. Пінчук А. С. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії. Автореферат... к. пед. наук спец.: 13.00.02 — теорія і методика навчання історії / А. С. Пінчук. — К.: Ін-т педагогіки АПН Укр., 2006. — 21 с.
8. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів // Історія в школах України. — 1999. — № 1. — С. 25-27.
9. Цвікальська Г. О. Використання художньої літератури на уроках історії / Г. О. Цвікальська. — К., 1958 р.
10. Методичні особливості вивчення життя і діяльності історичних особистостей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: // istorik.at.ua>forum/31-1615-1.
11. Як скласти історичний портрет особистості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://valyakodola.ucoz.ru/publ/mojim_uchnjam/konsultaciji_po_pidgotovci_do_urokiv/jak_sklasti_istorichnij_portret_osobistosti/58-1-0-272
12. План складання політичного портрета. [Електронний ресурс]. Режим доступу: sites.google.com...